

## BASLAWISH KLASSLARDA KLASSTAN TIS OQIWDI SHÓLKEMLESTIRIW METODIKASI

Saburova Sarbinaz Saburovna,  
NMPI doktoranti Ózbekstan, Nókis

**Annotatsiya.** Klaskan tis oqıw sabaqları klaska oqıw menen baylanıslı tárizde shólkemlestiriledi. Klaska oqıw klaskan tis oqıw ushın zárúr bolğan oqıw kónlikpesin rawajlandıradı, oqıwshılardıń oqığan shıǵarmasın túsiniwge úyretedi, sózligin bayıtadı. Klaskan tis oqıw qızıǵarlı hám ózine tartatugın jumıs túri bolıp, balalardıń bilim dárejesin bayıtadı, táriplew ushın materiallar beredi. Maqalada áne usı halatlar haqqında sóz etilgen.

**Tayanış sózler:** Klaskan tis oqıw sabaqlıǵı, metodikalar, sawatlılıq tusinigi, baslawısh klass oqıwshıları, funksional sawatlılıq, klaskan tis jumıslar.

Baslawısh klass oqıwshıları oqıp biledi, biraq oqığanın tusinip bilmeydi, oqıtıwshı kitaptı oqıtıp shıǵadı, biraq ol tuwralı aytıp bere almaydı. Solay eken oqıp biliw hám oqıp biliw kónlikpesi bir birinen ajıraladı.

Funksional sawatlılıq termeni birinshi bolıp sovet psixologı hám filisofi hám pedagogı Aleksey Leontıv ilimge kirgizgen bolıp, ol funksional bul xabar menen islesiw mumkinshiligi, al xabar oqıw menen baylanıslı.

Hárgi zaman neyrolingvistikası psixolingvistikası hám neyrodirektikası oqıwdıń kiyingi kognitivlik protess ekenin dálilleydi.

Funksional "sawatlılıq" termeni 1957-jıl YUNESKO tárepinen kiritilgen bolıp bul jerde "sawatlılıq", "minimal sawatlılıq"qa da tusinik berilgen.

**Sawatlılıq-** bul oqıw, jazıw, hujjetler menen islese biliw kónlikpesi, al minimal sawatlılıq- bul oqıwshınıń ápiwayı xabardı oqıy alıw hám jaza biliw uqiqlılıǵı.

Funksional sawatlılıq bolsa oqıwshınıń oqıw hám jazıw kónlikpesin jámiyette qollana biliwi.

Sawatlılıq bul insanǵa tán qásiyet bolsa, funksional sawatlılıq usı qásiyetti belgili situaciyada qollanıw biliwdi ańlatadı.

Funksional sawatlılıq:

1. Oqıw hám jazıw kónlikpeleriniń tiykarǵı basshısı
2. Kúndelikli xojalıq jumısların sheshiwge baǵdarlanǵanlıǵı

3. Belgili bir konkret waqiyalardı oqıwshınıń jaǵdayın kórsetip beriliwi menen
4. Bir qıylı standart, steorotip maqalanı sheshiwge baǵdarlanǵanı
5. Funksional sawatlılıqtıń bar ekenin kóbinese biz hár qıylı jaǵdaylardıń ózgeriwinde

Biziń izertlewimizde funksioanal sawatlılıqqa toqtap ótemiz xalıqaralıq (PISA, TIMSS, PIRLS) sıpattı barlaw baǵdarlamaları birinshi gezekte funksional sawatlılıqtı tekseriwi menen baylanıslı.

PISA hám PIRLS izertlewlerinde oqıw sawatlılıǵı dep oqıwshınıń berilgen jazba tekstti túsiniw hám oǵan múnásebet bidiriwshi teksttiń mazmunın óz maqsetlerine qollana biliwi bilim hám múmkinshiliklerin jámiyet rawajlandırıwdı paydalana biliwi názerde tutılǵan.

“Sawatlılıq” sózi oqıwshılardıń oqıwdı iyelewi olardıń aldığa qoyǵan maqsetlerine jetiw ushın ámeliyatqa jámiyetlik miynetke tayın bolıwın ańlatadı.

PISA baǵdarlaması boyınsha oqıw sawatlılıǵı tómendegi dárejelerge bólinedi:

1. Tekstke kerek xabardı izlew (eń tómen dáreje)
2. Tekstke kerek xabardı hár qıylı qálegen dárejeler boyınsha izlew.
3. Tekstke kerek xabardı izlew, úzindi de bergen xabardıń tekst penen baylanıslı tatiw, belgili biraq qarama-qarsı informaciyanı izlew xabarda jazılǵan málimleme boyınsha.
4. Ózindegilerdiń izbe-izligin hám onıń izlew hám tekstli tapsırmanı orınlaw ushın kerek sheshimlerdi taba biliw.
5. Qıyın tekstlerdiń dúzilisi hám beriliwin túsiniw.
6. Tekst boyınsha isenimge keliw, juwmaq shıǵarıw.

Funksional oqıw degen túsiniwke de túsiniw berip ketemiz funksional oqıwbul tekst penen islep biliw uqıbı, onı durıs oqıw, xabardı durıs bóleklerge bóliw hám durıs qollanıw biliw.

Funksional oqıw tiykarında baslawısh klass oqıwshılarınıń tiykarǵı kónlikpeleri rawajlanadı. Bul ushın birinshi oqıtıwshını oqıwǵa úyretiwimiz. Oqıwdıń ózi qıyın process. Eger oqıw mexanizimi oqıwshıǵa qıyın bolsa oqıwǵa energiyası kóp jumsap, túsiniwge kúshi qalmaydı. Oqıp biliwdi tálim emes, oqıwshınıń sanasında tekseriw gerek. Durıs oqıw hám oqıǵanın túsiniw ekewi eki basqa túsinek.

Funksionallıq oqıw- kóp basqıshlı kónlikpe bolıp tekstiń analizin hár qıylı dárejede ótkeredi. Baslawısh klass oqıwshısı oqıp atırıp barlıq sózlerdi túsiniwi gerek.

Hámme sózler túsinekli boldı ma?

Hámme is háreketti túsindińizbe?

Klasta bul mumkinshiliktıń bir jolı bul soraw juwap. Klasta kim mexanikalıq oqıp atır, kim túsiniw oqıp atır biliw qıyın. Durıs hám tez oqıwı itibardı kúsheytip mazmunin tusiniwge itibarsız qalıp qoyamız. Bul protsessti ámelge asırıw ushın klastan tıs sabaqlardıń róli kúshli. Klasstan tıs sabaqlardı úyden ózi jaqsı kórgen kitabın ákeliwi hám onı oqıwı arqalı funksional oqıw kónlikpesin rawajlandırıwǵa boladı. Qalay oqıwshını oqıwǵa majburliy alamız? Ulgi kórsetiw arqalı:

1. Oqıǵan kitaplardıń mazmunin aytıp beriw arqalı
2. Uy kitapxanasın dúziwge úyretiw
3. Ózlerine kitap saylawǵa mumkinshilik beriw.

Sabaq protsessi mine klastan tıs jumislardıń baylanısı putkil pedagogikalıq protsesstıń sapasın jetilistiriwge xızmet etedi. Klastan tıs jumislar oqıw protsesiniń áhmiyetli bólegi sıpatında "Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı" oqıtıwdıń sapalı ótiwi menen birge ana tilin ámeliyatqa qollana alıw mumkinshiligin jaratadı.

Klastan tıs jumislardıń bir túri sıpatında "Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı" páninen ótkeriletuǵın jumislardı aytsaq boladı. Bul jumislar baslawısh klass oqıwshılarınıń jeke hám fiziologiyalıq, psixikalıq ózgesheliklerin esapqa alıp



ótkeriledi. [2]

Ana tilin oqıtıw boyınsha kóplegen ilimpazlardıń ilim izertlewleri bar. Ana tilin mektepke shekemgi mekemeler hám baslawısh klaslarda oqıtıw máselesi kóplegen metodistlerimizde izerlegen.

Baslawısh klaslardıń rus tili páninde klastan tıs jumısı mashqalası metodistler Z.N. Valievanıń dissertaciyasında ósetin mektepler mısasında, S.A. Sharipov tajik mekteplerinde Sh. A. Nasrulaevtıń dissertaciyasında mektepleriniń baslawısh klaslarda rus tili sabaqlarınıń klastan tıs jumıslardı shólkemlestiriw metodikasına baǵıshlangan.

Ana tili ham oqıw sawatlıǵı paniniń hazirgi jaǵdayı baslawısh klaslarda klastan tıs jumıslar krujoq tarizinde ótkeriw turleri ham ótkeriw metodikasın jetistiriwin talap etetuǵının kórsetedi.

Klastan tıs jumıslardıń mazmunı gezekte baslawısh klass oqıwshılarınıń qızıǵıwshılıǵına kelip shıǵıp shólkemlestiriliwi, olardıń dóretiwshiligin rawajlandırıp oqıwǵa motivin kusheytiwi menen ajıralıp turıwı kerek.

Sonlıqtan hazirgi Ana tili ham oqıw sawatlıǵına pánleri boyınsha klastan tıs jumıslar mazmunlı, turin ózgertiw, krujoktı klastan tıs jumıslardı alıp barıwdıń tiykarǵı turi sıpatında qabıl etiwdi talap etedi. Ana tili ham oqıw sawatlıǵı paninde tekstti oqıw, onıń tiykarında shınıǵıw, tasırma orınlaw arqalı oqıwshıǵa oqıw kónlikpesin rawajlanıwına ana tiline baylanıslı bilimler payda boladı.

YUNESEF ekspertleri, Alisher Nawayı atındaǵı Tashkent mamleketlik Ózbek tili ham ádebiyatı universiteti ham ámeliyatshı oqıtıwshılar qatnasıwlarında jaramlıǵın "Milliy oqıw baǵdarlamasında" tiykarǵı wazıypa etip oqıwshılardı oqıp ham tıńlap tusiniw, pikirin bayan etiw, jazıw kónlikpelerin rawajlanıw belgilengen. Xalıqaralıq PIRLS, PISA bahalaw dásturlerinde de baslawısh klass oqıwshılarınıń sawatlıǵın bahalaw usı kriteriyalar tiykarında bahalanadı. Filandiya, Ulli Britaniya, AQSH, Turkiya sonday-aq Qazaqstan hám Tajikistan tájiriybelerinen kelip shıǵıp, baslawısh klaslarda integratsiyalasqan baǵdarlama tiykarında "Ana tili hám oqıw sawatlıǵı" páni shólkemlestirilgen.

Ana tili hám oqıw sawatlıǵı páninen klastan tıs jumısalardıń maqseti ham wazıypaları.

Ana tilinen alǵan bilimlerin bekkemlew kerek, tiliniń baylıǵı menen tanısıw, sabaqqa sıymaǵan materiallardan paydalanıw, ózi qálegen tekstti saylaw mumkinshiligin beredi.

Ana tili hám oqıw sawatlıǵı páninen klastan tıs jumısları ana tilinde sóylesiw, sózlik qorın bayıtıw, durıs funksional oqıw kónlikpelerin rawajlandırıwdı óz aldına maqset etip qoyadı. Bul maqsetti ámelge asırıw ushın tómendegi wazıypalardı orınlaw:

1. Baǵdarlamadaǵı materiallardı bekkemlew
2. Oqıtıwshılardıń bilimin keńeytiw hám bekkemlew
3. Awızsha ham jazba tilin rawajlandırıw
4. Ana tilin úyreniwge degen qızıǵıwshılıqtı oyatıw ham rawajlandırıw.
5. Ana tilinde oqıwǵa tarbiyalaw
6. Funksional sawatlıqtı rawajlandırıw
7. Oqıtıwshılardıń jeke qábiletligin rawajlandırıw
8. Ádep-ikramlılıq, estetikalıq, watan suyiwshilik tuyǵıların tárbiyalaw.

“Ana tili ham oqıw sawatlıǵı” páninen klastan tıs jumıslardı shólkemlestiriwde tómendegi didaktikalıq prinsiplerge suyenemiz. [1]

1. Klastan tıs jumıslardıń ana tili ham oqıw sawatlıǵı sabaqları menen baylanıslı prinsipi. Bul prinsip boyınsha klastan tıs jumıslar ana tili ham oqıw sawatlıǵı paninen alınǵan bilimler tiykarında bolıwı kerek.

2. Til materiallarınıń sistemalı beriliwi klastan tıs jumıslardıń mazmunı “Milliy oqıw oqıw baǵdarlamasına” say bolıwı: materiallardıń izbe izligi saqlanıwı, klastan tıs jumıslar ham sabaqtıń til kónlikpelerin rawajlanıwǵa xızmet etiwı.

3. Baslawısh klass oqıtıwshılarınıń jeke qızıǵıwshılıǵı ham qábiltin esapqa alıw prinsipi. Bul prinsip tiykarında klastan tıs jumıslar mazmunı baslawısh klass balalarınıń qızıǵıwshılıǵına qarap tańlanıp, bir neshe variantlarda bolıwı, kushli

ham tm balalardn mumkinshiligine qarp beriledi, klastan ts jumislardn baslanwn klass oqwshlarnn jeke qzgwshlg ham talabna qarap shlkemlestiriwi quraydi.

4. Klastan ts jumislardn har turli bolw prinsipi. Har turli klastan ts jumislar sholkemlestiriw arqalı baslawsh klass oqwshlarnnda qzgwshlq artw.

5. Klastan ts jums turlerinin bir-biri menen baylansl prinsipi. Bul prinsip arqalı har bir klastan ts jums turi ornna iye bolp bir putinlikti keltirip shgaradı

6. Klastan ts jumislardn xtyarlg prinsipi. Bul prinsip klastan ts jumislarga qatnasw hr bir oqwsh ushn z qalewi boynsha ekenligin alatadı.

Klastan ts jumislardn mazmun 2 mashqalaga bolinedi

1. Klastan ts jumislardn teoriyalq bilimlerden meliyatta qollanw knlikpesine baylansl mashqalalarga.

2. Oqw materiallarına baylansl, oqw dunya qarasn baytatugn, til shngwlarn rawajlandrwga qaratilgan qosmsha mashqalalar.

Bul eki mashqalaga baylansl klastan ts jumislardn tematikas har turli bolp,jas zgesheliklerin esapqa alwd z ishine aladı.

Har bir til ham soylew materialları teoriyann meliyat penen baylanslgi prinsipi tiykarnda talanar. [3]

Klastan ts jumislar turlerine "Ana tili dgeregi", "Ana tili ham oqw sawatlıgi muyeshi",diywal gazetas , viktorina, olimpiyadalar kiredi.

Klastan ts jumislar:

1. Til materialların beriw jol awzsha ham jazba turde

2.tkeriw waqtna qarap sistemalı (keste boynsha) epizodlı (bir marteli)

Qatnasqan oqwshlar sanna qarap jeke qosqt yadlaw, saxnalq krniste ertek oqw, topar ekuskursiya , viktorina ,krujok , massalq bayramlar krgzbeler , konkurslar, olimpiyadalar.

Klastan ts jumislardn barlıq turleri bir biri menen baylansl bolwi kerek. Misal: Ana tili muyeshi-bul ana tilin propogandalaw maqsetinde jurgiziledi.



Bugan tóمندegi bólimlerge bólinip bunı bilgen paydalı, sóylew mádeniyatı paydalı másláhátler jurgizgen durıs boladı.

Klastan tıs oqıw sabaqları klasta oqıw menen baylanıslı tárizde shólkemlestiriledi. Klasta oqıw klastan tıs oqıw ushın zárúr bolğan oqıw kónlikpesin rawajlandıradı, oqıwshılardıń oqığan shıǵarmasın túsiniwge úyretedi, sózligin bayıtadı. Klastan tıs oqıw qızıǵarlı hám ózine tartatuǵın jumıs túri bolıp, balalardıń bilim dárejesin bayıtadı, táriplew ushın materiallar beredi.

Házirgi waqıtta baslawısh klass oqıwshıları ushın klastan tıs oqıwǵa tiyisli qollanbalardıń baspadan shıqpaǵanlıǵı oqıtıwshılarga bul jumıslardı shólkemlestiriwde qıyınshılıq tuwdıradı.

#### **Paydalanılğan ádebiyatlar**

1. Никольская Г.Н. Актуальные проблемы дбугения родному языку в соврелиниих условиях Вестник удмуртского университет,Ижевск 1993,№3 стр 38.
2. Казаренков В.И, Взаимосвязь урочных и внеурочных занятий школьнков //М; Педагогика, 1993 № 3 стр 25
3. А Шарипов Методика проведения внеклассной работы по русскому языку в условиях интежированного обучения в по джикской школе диссертация кандидат педагогически наук 13.00.01. Душанбе 2014-168с